

4. De Tungri in het Imperium Romanum.

De civitas Tungrorum als bestuurseenheid vertegenwoordigde in het Imperium Romanum slechts een klein gebied. Het is evenwel onmogelijk zich een idee te vormen van de grootte van haar populatie. Atuatuca Tungrorum zelf had, te oordelen naar de omtrek van de stadsmuur uit de 2de eeuw met een lengte van ca. 4544 m. en haar totale oppervlakte van ca. 120 ha., in ieder geval een groot inwonersaantal. Ammianus Marcellinus noemde Tongeren in het 3de kwart van de 4de eeuw, samen met Keulen, trouwens een uitgestrekte en rijke stad hetgeen vermoedelijk ook een talrijke bevolking inhield¹.

Twee belangrijke vragen dienen in dit kader gesteld te worden. Welke geografische verspreiding kende haar bevolking en welk is vervolgens de rol en het belang van deze civitas in Romeins perspectief? Het zijn vragen naar de sociaal-economische ontwikkeling van de civitas Tungrorum binnen een ruimere context en de mobiliteit van haar bevolking. Zo merkte bv. R.J. Rowland in een korte notitie op dat een belangrijk deel van de bevolking van Britannia van een vreemde herkomst was. Hij geeft hierbij aan dat migraties een belangrijk aspect van het economische en militaire leven in het Imperium Romanum waren².

Dergelijk onderzoek op basis van de epigrafische bronnen gebeurde tot op heden weinig. De meest fundamentele studie is deze van J. Krier betreffende de Treveri die naar andere oorden geëmigreerd waren³. Het blijft evenwel bijzonder moeilijk een antwoord te geven op de vraag naar het werkelijke belang van de civitas Tungrorum binnen het Imperium Romanum. De oorzaak dient duidelijk gezocht te worden in het fragmentarische karakter van het bronnenmateriaal zoals uit de volgende paragrafen zal blijken. Een antwoord kan enkel gegeven worden door een vergelijking met andere civitates. Het epigrafisch referentiepunt hierbij is uiteraard de studie van J. Krier. Vergelijkbaar onderzoek van de andere civitates dringt zich evenwel op.

4.1. De geografische verspreiding van de Tungri (Fig. 18).

De Tungri en de auxilia Tungrorum werden in de meest diverse regio's van het Imperium Romanum geattesteerd. Men dient evenwel een onderscheid te maken tussen de civiele bevolking en de militairen daar de oorzaken van hun mobiliteit duidelijk verschillend zijn⁴.

¹Zie 1.8.1.

²Zie R.J. ROWLAND, Foreigners in Roman Britain, in ActArchHung, 28, 1976, p. 443: "It goes without saying that, for an area like Britain, much of the population was ultimately of foreign (i.e. non-British) extraction and that most of the administrative and military personnel was foreign".

³Vgl. J. KRIER, Treverer, bijzonder p. 171.

⁴Vgl. J. KRIER, Treverer, p. 171.

De mobiliteit van de militairen werd gedetermineerd door de strategische noodwendigheden en hangt bijgevolg in wezen samen met de mobiliteit van de troepen, de rekruteringsmekanismen en tenslotte het verloop van de carrière. Deze facetten werden voor de Tungri en de auxilia Tungrorum in de voorgaande hoofdstukken bestudeerd.

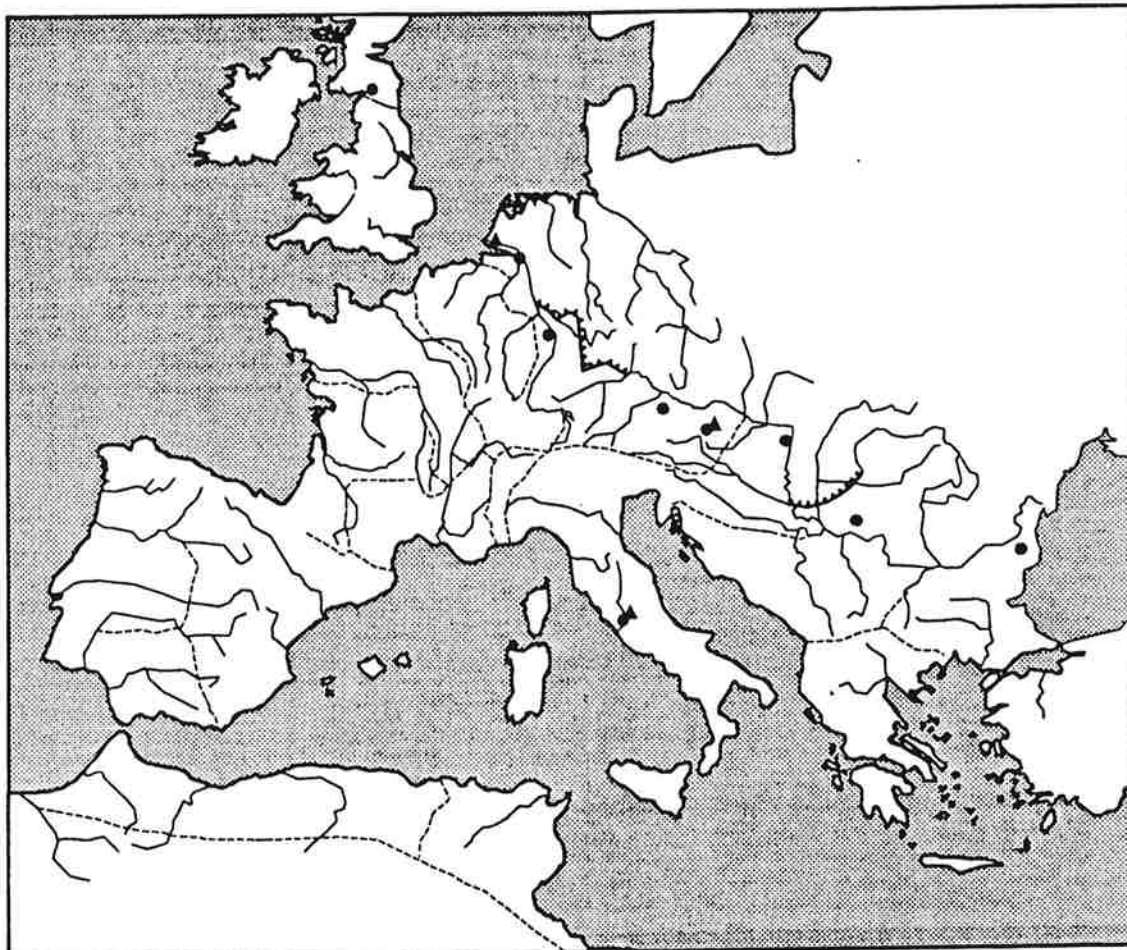

Fig. 18. De Tungri in het Imperium Romanum.

Uit de studie van de standplaatsen, de mobiliteit, de rekrutering en de samenstelling van de auxilia Tungrorum bleek duidelijk dat zeker voor de 1ste en de 2de eeuw men mag aannemen dat er militairen uit de civitas Tungrorum aanwezig waren, waar deze alae en cohortes Tungrorum geattesteerd werden. Individuele Tungri werden hier echter niet geattesteerd. Wij komen deze wel tegen in andere eenheden op de volgende plaatsen¹.

1.6.	Tausius	Rome (I)	193
2.2.2.3.	pagus Condrustis	Birrens (B)	157/158
2.2.2.4.	pagus Vellaus	Birrens (B)	157/158
2.3.3.1.	Oclatius	Neuss (GI)	80-100
2.4.1.1.	Freioverus	Zahlbach (GS)	e.1°e.
2.6.4.1.	Tacitus	Semriach (N)	e.2°e.

¹Zie dienaangaande supra p. 199 e.v.

2.6.6.1.	Chartius	Wels (N)	ca. 100
2.8.2.1.	Ti. Claudius	Budapest (PI)	2°h.1°e.
2.10.2.1.	drie Tungri	Adam-Klissi (MI)	b.2°e.
2.10.3.1.	Sulpicius Massa	Guljanci (MI)	Flavisch
2.14.1.2.	---inus	Rome (I)	e.2°e.

De Tungri werden in het Romeinse leger geattesteerd tot het einde van de 2de eeuw. Tengevolge van het beperkte bronnenmateriaal is het evenwel onmogelijk hierin een eventuele chronologische lijn te ontdekken. Het is evenwel opvallend dat de militairen uit de civitas Tungrorum vooral opduiken in Britannia en de provincies langs de Rijn en Donaulimes. Ook te Rome worden zij tweemaal geattesteerd. Daarentegen worden zij niet geattesteerd in de Afrikaanse provincies, hoewel daar toch ook een cohors IV Tungrorum actief geweest was.

De Tungri die geen dienst deden in het Romeinse leger werden veel minder geattesteerd, zoals blijkt uit het volgende overzicht:

2.3.1.1.	cives Tungri	Vechten (GI)	Flav.- Traian.(?)
2.6.4.1.	Hostilius	Semriach (N)	e.2°e.
2.14.1.3.	M. Ulpius Felix	Rome (I)	1°h.2°e.

De oorzaken voor de mobiliteit van civiele bevolking zijn op de eerste plaats economisch van aard. Het ondernemen, het in- en uitvoeren van producten, vereiste ook in de oudheid een grote mobiliteit. Het archeologisch onderzoek in de civitas Tungrorum bracht, op basis van de identificatie van produkten, duidelijk economische relaties over grotere afstanden aan het licht. Het wegnemet, dat te Tongeren in een knooppunt samenkwam, bood bovendien belangrijke faciliteiten. Men mag bijgevolg aannemen dat de civitas Tungrorum dynamische kleine ondernemers gekend heeft die hun heil buiten de grenzen van de civitas gingen zoeken¹.

Dit blijkt evenwel niet uit het epigrafisch materiaal met betrekking tot de Tungri. De cives Tungri te Vechten vormden vermoedelijk wel een vereniging van handelaars. De inscriptie, gewijd aan de godin Viradecdis, vermeldt de burgers van Tongeren samen met de schippers die te Vechten gevestigd waren. Deze associatie kan enkel verklaard worden door een commerciële relatie tussen de beide groepen. Zij vormen dan ook de enige aanwijzing voor externe handelsrelaties die min of meer duidelijk is. De producten waarin zij handel dreven, blijven evenwel onbekend².

¹Vgl. bv. 2.1.1.6., fragment van een pijpaarden beeldje, gevonden te Tongeren, met een inscriptie die de fabricant te Keulen vermeldt. Vgl. ook met P. STUART, Provincie van een imperium, p. 128: Servan/dus C(oloniae) C(laudiae A(rae) [A(grippinensium)] / [R]osc(ius) fec(it) / Coelio A(pollinari) con(s)s(ule). Betreffende de handel, zie supra p. 104 e.v.

²2.3.1.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 156 e.v.; P. STUART, Provincie van een imperium, p. 37.

De situatie voor M. Ulpius Felix ligt totaal anders. Hij was een gewezen mirmillo en oefende het krijgsbedrijf uit in de arena te Rome. Deze zwaardvechter vocht met een typische Gallische bewapening die bestond uit een helm, een schild en een zwaard. De tegenstanders van een mirmillo waren voornamelijk de retiarius en de Thraex. Men dient zich de vraag te stellen op welke wijze deze man te Rome verzeild geraakt was. Het is alleszins niet uitgesloten dat M. Ulpius Felix als slaaf naar Rome werd gevoerd, daar opgeleid werd als kampvechter en roem verwierf in de arena. Na zijn loopbaan heeft hij bij zijn vrijlating blijkbaar het Romeinse burgerrecht ontvangen¹.

Het is beduidend moeilijker de persoon van Hostilius te definiëren. Hij richtte tijdens zijn leven een grafmonument te Semriach (Noricum) op voor zichzelf en zijn echtgenote Ingenua en hun zoon Tacitus. Deze laatste was op 30-jarige leeftijd overleden tijdens zijn militaire dienst in de cohors VII Praetoria. Het feit dat het grafmonument voor de hele familie opgericht werd, betekent naar alle waarschijnlijkheid dat Hostilius en zijn echtgenote ook te Semriach hun woonplaats hadden. Het is evenwel onmogelijk te bepalen welk hiervoor de reden was².

Samenvattend blijkt dat slechts 13 militairen expliciet worden geattesteerd. Daarnaast wordt nog melding gemaakt van een groep cives Tungri, de mirmillo M. Ulpius Felix en een zekere Hostilius, waarvan de professio onbekend is. In feite is deze oogst aan individuele Tungri, die buiten de civitas Tungrorum leefden, zeer mager, zeker wanneer men dit vergelijkt met de situatie voor de naburige civitas Treverorum die door J. Krier bestudeerd werd. In vergelijking met de civitas Tungrorum zijn de resultaten van dit onderzoek opmerkelijk. In totaal werden er Treveri in 63 inscripties buiten de civitas Treverorum geattesteerd. Wanneer men deze gegevens detailleert, dan stelt men vast dat het om 17 militairen gaat tegenover 46 civilisten. Van deze laatsten werden er 11 expliciet als negotiatores of handelaars gedefinieerd. Hier komen dus duidelijk andere cijfers tevoorschijn als voor de civitas Tungrorum.

Hoewel men uiterst voorzichtig moet zijn met dergelijke vergelijkingen, kan dit substantiële onderscheid tussen de beide civitates niet enkel verklaard worden door het fragmentarische karakter van de epigrafische informatie. De discrepantie hiervoor is te groot. De verklaring ten gronde dient daarentegen gezocht te worden in de fundamentele verschillen inzake de politieke,

¹2.14.1.3. Vgl. H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 195; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1358. Hoewel de gladiatoren niet zo hoog op de maatschappelijke waarderingsladder stonden, konden zij tijdens het Principaat door opeenvolgende overwinningen een grote roem, populariteit en rijkdom verwerven. Vgl. dienaangaande MARTIALIS, V, 24, door deze auteur aan de gladiator Hermes opgedragen. Een vb. van geschenken biedt dezelfde auteur in Lib. Spect., 29, 6. Vgl. uitvoerig L. FRIEDLÄNDER, Sittengeschichte Roms, s.d., p. 464 e.v. (= Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms, in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine, 4 vol., 1922(10)).

²2.6.4.1.

administratieve en economische structuur van de beide districten. Hier zijn wij dan ook aanbeland bij het belang van de civitas Tungrorum binnen het Imperium Romanum.

4.2. Het belang van de civitas Tungrorum in het Imperium Romanum.

Het is geen gemakkelijke opdracht om het belang van de civitas Tungrorum binnen de brede context van het Imperium Romanum te bepalen. De hoofdreden hiervoor ligt in het gebrek aan relevante bronnen. Op archeologisch vlak is het belangrijk te noteren dat de civitas Tungrorum in feite slechts één echte stedelijke kern met een mogelijk statuut van municipium bezat, nl. Atuatuca Tungrorum. Deze stad is tot op heden slechts zeer partieel onderzocht en heeft vermoedelijk nog wel enkele verrassingen in petto. Op basis van de resultaten van het archeologisch onderzoek kan men haar niet dezelfde status en uitstraling toemeten als naburige capita zoals bv. Keulen of Trier. Dit beeld wordt nog bevestigd door andere vaststellingen zoals bv. het gebrek aan monumentale grafmonumenten en uitingen van opvallende luxe en rijkdom. De inscripties die in de civitas Tungrorum gevonden werden, wijzen in dezelfde richting. Ammianus Marcellinus evenwel noemt Tongeren in de 3de eeuw een grote en rijke stad en vernoemt haar in één adem samen met Keulen. Dit wijst er alleszins op dat zeker de economische kracht van Atuatuca niet mag onderschat worden. Dit versterkt ook het vermoeden dat het belang van de civitas Tungrorum tijdens het volledige Principaat groter was dan tot nog toe werd aanvaard.

Het is duidelijk dat dit belang van de civitas Tungrorum zeker op het militaire vlak lag. Het werd in het algemeen gekenmerkt door de strategische plaats die deze streek innam, bij de aanvangsfase in de expansie van het Imperium naar Germania toe, later bij de consolidering van de Romeinse militaire macht langsheen de Rijnlimes. Het strategisch belang werd bijgevolg in hoge mate bepaald door de ligging van deze regio in het hinterland van een militair district, vervolgens door de vruchtbaarheid van de streek in functie van de ravitaillering van de Rijntroepen en tenslotte door de uitbouw van een wegennet waarbinnen de caput civitatis tot een wegenknooppunt van eerste orde uitgroeide. De epigrafische bronnen tonen bovendien aan dat de civitas Tungrorum vanaf de 1ste eeuw n. Chr. diende in te staan voor belangrijke troepenlichtingen. Dit gaf het ontstaan aan minstens zeven etnische eenheden: de ala I Tungrorum, de ala I Tungrorum Frontoniana, de ala I Asturum et Tungrorum, de cohors I Tungrorum milliaria, de cohors II Tungrorum milliaria equitata c.l., de cohors III Tungrorum, de cohors IV Tungrorum milliaria. Daarnaast dienden Tungri in minstens zeven andere eenheden. Hieraan kunnen zeker nog andere troepen toegevoegd worden¹.

¹Betreffende de militaire rol van de civitas Tungrorum, vgl. ook K. KRAFT, Die Rolle der Colonia Julia Equestris und die römische Auxiliar-Rekrutierung, in JahrbRGZM, 4, 1957, p. 83-84: "Man liest nicht selten ohne weiteren Kommentar, dass ein Ort oder ein Gebiet militärische Bedeutung gehabt, eine strategische Rolle gespielt habe. Dabie ist vielfach zu wenig bewusst gemacht, dass militärische und strategische Rolle eines

Mogelijk even belangrijk was de bestuurlijke rol die de civitas Tungrorum speelde. De civitas als bestuurlijke entiteit kan men enkel verstaan indien men haar in een groter staatkundig verband plaatst. Zij maakte deel uit van de provincie Gallia Belgica en was nauw verbonden met de andere civitates op politiek, administratief en economisch gebied. Bovendien vormde de civitas Tungrorum een bestuurlijke eenheid vlak achter een belangrijk militair district¹.

Op administratief vlak was Atuatuca het caput civitatis. Hierbij mag men er evenwel niet vanuit gaan dat er een strikte scheiding bestond tussen de stad en het omringende platteland. Haar belang wordt ook in deze materie onderstreept door haar ligging op een wegenknooppunt dat Tongeren verbond met de voornaamste steden van Germania en Gallia. In tegenstelling met de civitas Treverorum bleven er evenwel weinig aanduidingen bewaard betreffende het specifieke functioneren van de civitas. Vanuit de functie van de stad Atuatuca als bestuurlijke hoofdplaats in een strategisch belangrijke regio is het perfect verdedigbaar dat zij minimaal het statuut van municipium bezat².

Op economisch vlak is het evenwel bijzonder moeilijk de plaats van Atuatuca en de civitas Tungrorum binnen het Imperium Romanum te omschrijven. De geografische ligging en het archeologisch onderzoek wijzen op een significant economisch belang. En ook de hogervermelde passage uit Ammianus Marcellinus doet dit veronderstellen. Een eerste belangrijk facet vormt de landbouwexploitatie die zich uiteraard veel verder uitstreckte dan de regio rond Tongeren, het huidige Haspengouw. Het archeologisch onderzoek van de villa's en de rijkdom van de tumuli toont aan dat het landbouwbedrijf aanleiding gaf tot een zekere welvaart. Daarnaast toont het archeologisch onderzoek tevens aan dat de handelsactiviteit zeker niet beperkt bleef tot de lokale behoeften, maar zich op het vlak zowel van import als van export richtte op markten buiten de civitas. Ondermeer de terra sigillata, het gebruiksaardewerk, het glas en de terracottabeeldjes schenken een idee van de talrijke handelsrelaties. En het zal ook hier niemand verwonderen dat deze sterk op de Rijn grens gericht waren.

Deze handelsrelaties weerspiegelen zich evenwel niet in de inscripties. Boven wezen wij reeds op het feit dat slechts drie opschriften melding maakten van burgers, waarvan één opschrift Tungri die met een hoge graad van waarschijnlijkheid als handelaars buiten de civitas actief waren, attesteerde. In het geval van de Treveri gaat het om 46 personen uit de burgerbevolking van wie 11 expliciet als negotiatores geattesteerd werden. De handelsrelaties van de civitas Treverorum zijn bijgevolg, in tegenstelling tot de civitas Tungrorum, duidelijk aanwezig in de

Platzes oder eines Gebietes keineswegs ein fester, stets gleichbleibender Wert ist".

¹Vgl. voor de civitas Treverorum H. HEINEN, Trier, p. 95 e.v.

²Betreffende de argumentatie voor het statuut van Atuatuca als municipium, zie supra, p. 91-92 & 101-102.

epigrafische bronnen¹.

Hoe kan dit belangrijke onderscheid verklaard worden? De oorzaak kan niet enkel gezocht worden in het fragmentarische karakter van de epigrafische overlevering. Vermoedelijk heeft dit fenomeen eerder te maken met het verschil in economische kracht tussen de beide civitates. Hoogst waarschijnlijk had de civitas Tungrorum niet die uitstraling als de civitas Treverorum waar ondermeer de wijnproduktie en de wijnhandel een bijzondere rol speelden. Er kan een verband vastgesteld worden tussen de grootte van de ondernemingen en de 'internationale' vertakkingen van hun handelsrelaties. In deze civitas werd het ondernemen trouwens bijzonder duidelijk en expliciet geattesteerd op de grafmonumenten. Van dit alles treft men voor de civitas Tungrorum niets aan².

Wat is dan het belang van de civitas Tungrorum in Romeins perspectief? Uit het voorgaande blijkt dat deze civitas binnen de organisatie van het Westromeinse Rijk sedert de 1ste eeuw n. Chr. op bestuurlijk, militair en economisch vlak een bijzondere plaats heeft ingenomen. Haar caput civitatis, Atuatuca Tungrorum, was zeker geen ordinaire vicus, maar had in concept, voorkomen en opdrachten duidelijk de allure van een stad, mogelijk met municipale status.

In relatie tot de andere civitates is een zekere relativering evenwel noodzakelijk. Dit blijkt duidelijk uit de vergelijking met de civitas Treverorum. Zowel het archeologisch onderzoek als de studie van de epigrafische bronnen tonen aan dat de civitas Tungrorum niet de vergelijking kon doorstaan met de civitas Treverorum en Tongeren niet met Trier of Keulen. Hier was duidelijk niet dezelfde politieke, administratieve of economische kracht aanwezig.

¹Vgl. J. KRIER, Treverer, p. 186 e.v.

²Vgl. E.M. WIGHTMAN, Roman Trier and the Treveri, 1970, p. 183 e.v.; R. SCHINDLER, Führer durch das Landesmuseum Trier, 1980, p. 69-70 & 100 e.v.; H. HEINEN, Trier, p. 141 e.v.; O. ROLLER, Römer, p. 258 e.v., bijzonder p. 294-296.

5. Algemeen besluit.

Bij het beëindigen van een studieproject brengt men de bereikte resultaten, zowel in het algemeen als in de verschillende onderdelen, in kaart. Het is logisch eerst enkele krachtlijnen en de deelresultaten van het onderzoek te overschouwen alvorens te trachten een algemeen besluit te formuleren.

Vanuit de vraagstelling en de geïntegreerde benadering van de problematiek kunnen de drie belangrijke krachtlijnen die in onze studie aan bod kwamen, als volgt geschetst worden.

1. Atuatuca had als belangrijk bestuurscentrum en caput civitatis mogelijk het statuut van municipium. Van haar ging op alle facetten van het leven een sterke romaniserende invloed uit.
2. De civitas Tungrorum had een bijzonder militair belang. In de aanvangsfase, dadelijk na de Romeinse veroveringen, was de civitas een soort van militaire zone. In dat licht dient ook het ontstaan van Atuatuca gezien te worden. Tijdens de Pax Romana speelde deze regio vooral een rol in de ravitaillering van de Rijntroepen. Tevens was zij een belangrijk rekruteringsgebied voor de auxilia. Deze alae en cohortes Tungrorum werden vooral langs de limes van Britannia, de Rijn- en Donauprovincies en Mauretania Tingitana ingezet.
3. De civitas Tungrorum was een welvarende regio. Zij bezat evenwel niet diezelfde economische kracht als bijvoorbeeld de civitas Treverorum.

In de nu volgende pagina's zullen wij trachten vanuit deze krachtlijnen de resultaten van ons onderzoek te synthetiseren.

5.1. Atuatuca en de civitas Tungrorum.

In een eerste hoofdstuk boden wij een overzicht van de geschiedenis van Atuatuca als caput van de civitas Tungrorum en dit vanaf de 1ste eeuw v.Chr. tot de regering van keizer Diocletianus (284-305). Hierbij werd gebruik gemaakt van al de beschikbare bronnen: de literaire teksten, de archeologie, de epigrafie, de numismatiek.

Uiteraard werd gepeild naar de oorsprong van de Tungri. Na het verdwijnen van de naam der Eburones ten gevolge van de zuiveringen door Caesar, dook deze stam voor het eerst op in de bronnen in de loop van de eerste eeuw n.Chr. De problematiek rond deze stam werd in belangrijke mate bepaald door de bekende passage uit Tacitus, Germania, II, 4-5¹. De wortels van deze stam dienen gezocht te worden bij de Germani cisrhenani, waarvan ook de Eburones, de Condrusi, de Paemani, de Segni en

¹1.3.1.

de Caeroesi deel uitmaakten. De 'roots' van deze stammen liggen vermoedelijk in de archeologisch goed geattesteerde Jastorf-Kultur. Men kan bijgevolg niet van een nieuw ingeweken stam spreken om het verwoeste territorium van de Eburones te herbevolken. Veeleer waren de Tungri te onbeduidend om voor de Romeinen moeilijkheden te veroorzaken. Mogelijk waren zij zelfs collaborateurs. Tengevolge van de decimering van de Eburones door Caesars troepen werden zij de belangrijkste stam en mochten hierdoor hun naam aan een civitas geven.

De civitas Tungrorum zelf kwam tot stand tijdens de moeilijke overgangsjaren tussen het einde van de 1ste eeuw v.Chr. en het begin van de 1ste eeuw n.Chr. Dit bestuursdistrict hoorde tijdens het Principaat tot de provincie Gallia Belgica. Hiertoe kan vooral besloten worden op grond van de inscriptie uit Bulla Regia (Africa Proconsularis)¹.

Het caput van deze civitas was Atuatuca Tungrorum, het latere Tongeren. Het ontstaan van deze stad biedt stof tot discussie. Er werden tot nu toe geen sporen van een pre-Romeinse bewoning aangetroffen. Op basis van het archeologisch onderzoek werd de hypothese ontwikkeld dat een militair kamp aan de grondslag van haar ontstaan lag. Problematisch is evenwel dat tot nu toe weinig militaria werden weergevonden. Om die reden trachten sommigen de militaire oorsprong van Tongeren te nuanceren. In ieder geval is de stichting van Tongeren een zuiver Romeinse aangelegenheid. Zij dient gezien te worden in het licht van de militaire politiek van keizer Augustus.

Atuatuca zelf had als civitas-hoofdplaats mogelijk het statuut van municipium. Dit besluit is gebaseerd op het statuut van de naburige civitas-hoofdplaatsen, de bouw van de wallen tijdens de 2de eeuw en de aanwezigheid van functionarissen zoals de aedilis en de decurio.

Op het vlak van het archeologisch onderzoek te Tongeren dient vooral gewezen te worden op de bijzondere resultaten van het project 'stadskernonderzoek' sedert 1986. De belangrijkste werven tot nu toe waren gelegen op de Veemarkt, in de Kielenstraat en in de Hondstraat. De doelstelling van dit project ligt niet enkel in het inkleuren van de ontbrekende delen van de plattegrond van Romeins Tongeren, maar ook en vooral in de reconstructie van de levensomstandigheden in alle facetten.

Uit de resultaten van dit archeologisch onderzoek, de analyse van de inscripties en het prosopografisch en onomastisch onderzoek blijkt duidelijk dat zeker de sociale betere standen van de bevolking van Atuatuca en de civitas Tungrorum sterk geromaniseerd waren.

Tenslotte werd de militaire betekenis van de civitas Tungrorum onderzocht. Problematisch is dat er weinig aanwijzingen voorhanden zijn om tot een gefundeerde synthese te komen. Er dient

¹2.13.1.1.

een onderscheid gemaakt te worden tussen de regering van Augustus en de post-Augusteïsche tijd. Tijdens de regering van Augustus blijkt in ieder geval dat het Romeinse militaire apparaat een bepalende factor is geweest in de ontwikkeling van de civitas Tungrorum. Het leger was verantwoordelijk voor de wegeaanleg, de zogenaamde viae militares. Tongeren werd aldus een wegenknooppunt. De vermoedelijke militaire aanwezigheid ter plaatse gaf de impuls tot de ontwikkeling van een vicus waaruit later de civitas-hoofdplaats groeide. In de post-Augusteïsche periode is het militaire belang van deze nederzetting in ieder geval sterk afgenomen ten opzichte van de administratieve. De civitas Tungrorum was als landbouwgewest voornamelijk van belang voor de ravitaillering van de Rijntroepen. Deze zou vanuit Atuatuca kunnen georganiseerd zijn. Mogelijk speelde de stad ook een administratieve rol bij de rekrutering van militairen. Voor het overige lijkt de militaire rol van Atuatuca en de civitas tijdens het Principaat miniem te zijn geweest.

Atuatuca overleeft de troebelen van de 3de eeuw. Samen met Keulen blijft zij volgens Ammianus Marcellinus tijdens de late keizertijd het aanzien van een grote en welvarende stad behouden. En ook in het politieke leven bleef deze stad een rol spelen zoals blijkt uit de aanwezigheid van Julianus al hier in 358. Zij zal evenwel niet kunnen weerstaan aan de Frankische invallen van het einde van de 4de eeuw.

5.2. De auxilia Tungrorum.

De Tungri in de Romeinse auxilia vormen een bijzonder belangrijk deel van deze studie. Na de historiek van de alae en cohortes Tungrorum werd uitvoerig ingegaan op de verschillende facetten van het functioneren van dergelijke eenheden.

Het gedetailleerde onderzoek van de in hoofdzaak epigrafische bronnen stelde ons in staat de historische ontwikkeling en de geschiedenis van de verschillende eenheden in aanzienlijke mate te verfijnen. Voor zover de bronnen een reconstructie toelieten werd een gedetailleerd inzicht verkregen in de onderscheiden garnizoensplaatsen waar deze eenheden gelegerd waren en de opdrachten die zij hier uitvoerden.

De schaarse gegevens over het ontstaan van deze auxilia Tungrorum dient men te zoeken in de geschriften van Tacitus. Hun origine lijkt terug te gaan tot een soort lokale milities, onder leiding van eigen stamgenoten als aanvoerders. Tijdens de Batavenrevolte (69/70) waren zij in ieder geval reguliere militaire eenheden. Deze hulptroepen zijn vermoedelijk reeds tijdens de Tiberisch-Claudische regeringsperiode ontstaan. Alleszins werden op dat ogenblik in de civitas Tungrorum reeds militairen voor de reguliere auxilia gerekruteerd. In totaal werden in de civitas Tungrorum drie alae en vier cohortes gelicht: de ala I Tungrorum, de ala I Tungrorum Frontoniana, de ala I Asturum et Tungrorum, de cohors I Tungrorum milliaria, de cohors II Tungrorum milliaria equitata c.l., de cohors III Tungrorum, de cohors IV Tungrorum milliaria. Daarnaast

deden Tungri ook in andere eenheden militaire dienst.

Wij zullen hier trachten de bijzonderste en meest opmerkelijke resultaten te synthetiseren. De Tungri waren blijkbaar voortreffelijke cavaleristen. Drie alae en één cohors equitata werden bij deze stam gelicht. Daarnaast treft men Tungri aan in de ala Afrorum Veterana, de ala Augusta, de ala I Hispanorum milliaria, de ala I Hispanorum Aravacorum en vermoedelijk bij de equites singulares Augusti te Rome. Tenslotte vervulde een Tunger als cavalerist zijn militaire dienst in de cohors I Asturum equitata. Een toeval kan dit niet zijn.

Bij de alae Tungrorum dient eerst de ala I Tungrorum Frontoniana vermeld te worden. De aanwezigheid van deze eenheid in de opeenvolgende garnizoensplaatsen hebben wij op een significante wijze kunnen verfijnen. Dit geldt vooral voor haar verblijf langs de Donau-limes in de nabijheid van Aquincum. Enkele aspecten springen hier vooral in het oog. Op de eerste plaats liet het bouwopschrift van Obuda¹ toe te veronderstellen dat deze eenheid reeds in 73 ala I Tungrorum Frontoniana genoemd werd, en niet pas vanaf de regering van Hadrianus, zoals voorheen werd aangenomen. Tevens kon op basis van de inscripties een gefundeerd onderscheid gemaakt worden tussen de ala I Tungrorum Frontoniana en de ala I Tungrorum. Daarbij hebben wij kunnen aantonen dat de ala I Tungrorum Frontoniana nooit gelegerd was in Carnuntum zoals vaak werd aangenomen, maar wel te Aquincum en in de omgeving: Tétény, Campona en Intercisa.

Vooraf de resultaten betreffende de cohortes Tungrorum zijn bijzonder interessant. De recente ontdekking en publikatie van het Vindolanda-tablet 841² ligt voor een belangrijk deel aan de basis van deze vooruitgang in het wetenschappelijk onderzoek. Het belang van dit document overstijgt o.i. de problematiek van de cohors I Tungrorum milliaria. Vooral op het vlak van onze kennis van de evolutie van cohortes quingenariae naar cohortes milliariae en van het functioneren van de hulptroepen was dit rapport echt merkwaardig. Afgaande op de getalsterkte en de commandostructuur die hier gerapporteerd werden, bleek immers dat ca. 90 n.Chr. de cohors I Tungrorum met zes centuriones in theorie nog een cohors quingenaria was, met een getalsterkte van 752 manschappen in praktijk evenwel een cohors milliaria. Ook het functioneren van dergelijke eenheden kwam zeer duidelijk uit deze documenten tevoorschijn. Het is klaar dat deze troepen vaak niet als eenheid optreden, maar dikwijls ook als detachementen met zending. Zendingen van dergelijke afdelingen lijken eerder regel dan uitzondering te zijn. Deze vaststelling verklaart ook een aantal problemen met betrekking tot de kazernering o.a. te Carrawburgh en te Castlecary. Aanvankelijk nam men aan dat een vexillatio zowel van de cohors I Tungrorum milliaria als van de cohors II Tungrorum, vanuit Britannia naar Noricum overgeplaatst werd. Deze

¹2.8.2.4.

²2.2.4.3.

hypothese berustte evenwel op een foutieve lezing van de diplomata van Mautern en Stein¹ (Noricum). Na een nieuwe lezing van deze diplomata lijkt een nauwkeurige analyse van de inscripties nu evenwel te impliceren dat de cohors I Tungrorum milliaria steeds voltallig in Britannia aanwezig is geweest. Dit betekent dat enkel een vexillatio van de cohors II Tungrorum naar de Donauprovincies Raetia en Noricum werd overgeplaatst. De problematiek van de kazerneringen is evenwel zeer ingewikkeld en de diplomata brengen niet steeds een echte oplossing.

Niettemin bleek het mogelijk door een grondige studie van deze diplomata een zekere ordening te brengen in de opeenvolging van de kazerneringen. Dit liet trouwens ook toe de rol van de cohors IV Tungrorum in Noricum en Raetia beter te bepalen. Deze eenheid werd later naar aanleiding van herhaalde plaatselijke opstanden in Mauretania Tingitana naar deze laatste provincie overgeplaatst.

De Tungri deden niet enkel in de auxilia Tungrorum hun militaire dienst. Wij vinden ook Tungri terug in andere hulptroepen. Wij vermeldden reeds de ala Afrorum Veterana, de ala Augusta, de ala I Hispanorum, de ala I Hispanorum Aravacorum en de cohors I Asturum equitata. Daarnaast vindt men de leden van deze stam ook terug in de cohortes praetoriae en bij de equites singulares. Het is vanwege het fragmentarisch karakter van de epigrafische bronnen evenwel onmogelijk alle eenheden waarin de Tungri ooit militaire dienst deden, te achterhalen. Een bijzonder voorbeeld hiervan is het monument van Adam-Klissi² (Moesia Inferior) dat drie Tungri attesteert. De naam van de eenheid bleef evenwel niet bewaard.

Het werd tot nu toe algemeen aanvaard dat mobiliteit één van de basiselementen was van de Romeinse legerorganisatie. Dit blijkt zowel uit de loopbanen van de officieren als de opeenvolgende verplaatsingen van de troepen. Ook voor de auxilia Tungrorum blijkt die mobiliteit zeer groot geweest te zijn. Belangrijker is evenwel de structuur en de motivatie van deze troepenverplaatsingen te achterhalen. Het gaat daarbij niet om een maatregel om de troepen alert te houden zoals soms wel eens wordt aangenomen. Achter deze troepenverplaatsingen mag men veeleer een duidelijker militaire motivering veronderstellen.

Tijdens de Iulisch-Claudische regeringsperiode werden de auxilia Tungrorum doorgaans vlakbij hun rekruteringsgebied gelegd. Een tijdelijke uitzondering moet alleszins gemaakt worden voor de cohors I en II Tungrorum die onder leiding van Fabius Valens ondermeer in de Alpes Maritimae opereerden. Doch ondermeer ten gevolge van de Batavenopstand in 69/70 werden dergelijk troepen als weinig betrouwbaar beschouwd en

¹2.6.2.1.-2.6.7.1.

²2.10.2.1.

naar andere provincies getransfereerd. Sedert 70 werd in ieder geval geen enkele ala of cohors nog in Germania Inferior geat-
testeerd. Deze eenheden kenden een vrij grote mobiliteit,
vooral binnen de provincies waar zij gestationeerd werden.
Regelmatig werden zij echter ook van de ene naar de andere
provincie overgeplaatst.

Deze troepenverplaatsingen kenden doorgaans een militaire
motivering. Dit was reeds voor de cohors I en II Tungrorum het
geval in 69/70 vermits geen van beide eenheden, wegens de
expeditie met het leger van Fabius Valens, kon betrokken zijn
in de Batavenrevolte. Vermoedelijk mag dit ook voor de ala I
Tungrorum Frontoniana verondersteld worden. Haar overplaatsing
naar de Donaulimes gebeurde mogelijk nog vóór de beëindiging
van de Batavenrevolte in 70. De motivering van deze transfer
dient dan ook veeleer gezocht te worden in de consolidatie en
de verdere uitbouw van de Donau-limes in Pannonia Inferior
waar deze eenheid deelnam aan de bouw van verscheidene kampen
in de nabijheid van Aquincum.

De mobiliteit binnen éézelfde provincie werd op een treffende
wijze geïllustreerd door het recent gepubliceerde Vindolanda-
tablet 841². Dit document toont aan hoe verschillende deta-
chementen van de cohors I Tungrorum naar verscheidene plaatsen
in Britannia met zending waren uitgestuurd. Het schenkt op die
wijze een heel nieuw en indringend zicht op het functioneren
van een cohors milliaria. Dergelijke eenheden waren beslist
geen statisch gegeven, doch veeleer gaven zij blijk van een
buitengewone en voortdurende dynamiek die van dergelijke
zendingen vermoedelijk veeleer een regelmaat dan een uitzonde-
ring maakte.

In de loop van de 2de eeuw bleef die dynamiek in de troepenbe-
wegingen duidelijk bestaan, dit onder impuls van de militaire
situatie. Dit blijkt trouwens duidelijk uit de transfers van
de eenheden in Britannia die zich verscheidene malen ver-
plaatsten tussen het vallum Hadriani en het vallum Pii. De
moeilijkheden die de Romeinen hier ondervonden met de Britse
stammen, waaronder vooral de Brigantes, speelden een determi-
nerende rol. Gelykaardige militaire noodwendigheden speelden
ook mee in de transfer van de vexillatio cohortis IV Tungrorum
van Raetia naar Mauretania Tingitana. Opvallend is dat dit
detachement tegelijk werd afgelost door de vexillatio cohortis
II Tungrorum die vanuit Britannia werd overgeplaatst. De
aanleidingen voor de mutaties van de vexillationes zijn even-
wel niet steeds zo duidelijk.

Op het vlak van de rekrutering en de samenstelling kunnen de
alae en cohortes Tungrorum gerangschikt worden onder de zoge-
naamde 'etnische' eenheden. Dit wil zeggen dat deze troepen,
zeker bij hun ontstaan, overwegend uit leden van één en de-
zelfde stam (civitas) gerekruteerd werden. Hun ontstaan mag in
globo gedateerd worden in de pre-Flavische periode. De precie-

²2.2.4.3.

ze datum van de eerste lichting van deze troepen kan evenwel niet achterhaald worden. Mogelijk gebeurden de eerste conscripties in de civitas Tungrorum reeds tijdens het bewind van Augustus. Zij vonden praktisch zeker plaats vanaf de regering van Tiberius. Het feit dat er twee alae I Tungrorum bestonden, betekent alleszins dat beide niet tegelijk gelicht werden.

Uit het schaarse bronnenmateriaal blijkt dat de auxilia Tungrorum aan dezelfde rekruteringsmechanismen onderworpen waren als de andere eenheden. Aanvankelijk gebeurde de rekrutering voor de alae en cohortes Tungrorum hoofdzakelijk in de civitas Tungrorum. Later, vooral vanaf het ogenblik dat de hulpstroepen in de loop van de 2de eeuw meer en meer op permanente basis in hun kampen ver van huis gekazerneerd werden, ging de legerleiding over tot een lokale rekrutering. Dit gaf het ontstaan aan eenheden waarvan de etnische samenstelling sterke 'internationale' trekken vertoonde. Dit blijkt duidelijk uit de samenstelling van een onbekende eenheid waarvan de gesneuvelden werden opgesomd op het dodenmonument te Adam-Klissi¹. Niettemin lijken deze eenheden hun etnisch karakter tijdens de 2de eeuw tot op zekere hoogte te vrijwaren. Dit blijkt in ieder geval uit de militairen uit de pagus Condrustis en de pagus Vellaus die tijdens de 2de eeuw dienst deden in de cohors II Tungrorum milliaria equitata c.l. Mogelijk mag men hieruit ook besluiten dat de cohors II Tungrorum nog op aanzienlijke schaal in de civitas Tungrorum ronselde.

Bijzondere aandacht dient geschonken te worden aan de ala Frontoniana die pas vanaf 73 in het bouwopschrift² van Obuda het etnicon Tungrorum droeg. Voordien werd deze eenheid uitsluitend naar haar eerste bevelvoerder genoemd. Tegelijk stelt men vast dat haar militairen in een uitgebreidere regio dan de civitas Tungrorum gerekruteerd werden. Dit wijst er misschien op dat wij hier mogelijk te maken hebben met een van oorsprong Gallische eenheid die onder keizer Vespasianus op grote schaal militairen in de civitas Tungrorum geronseld heeft en op die wijze haar etnische naam ontving.

In het kader van de commandostructuur van de auxilia Tungrorum werd achtereenvolgens aandacht geschonken aan de militiae equestres, de principales en immunes alae en de principales en immunes cohortis. Tenslotte werd dieper ingegaan op een aantal bijzonderheden betreffende de ala I Tungrorum Frontoniana die zich goed leenden tot een exemplarische uitwerking. Het bronnenbestand bleek te weinig omvangrijk te zijn om de carrièrestructuur binnen de auxilia Tungrorum exhaustief te kunnen behandelen. Het toont echter wel aan dat deze hulpstroepen perfect pasten in het raster van het Romeinse leger.

Betreffende de militiae equestres dienen hier drie bijzonderheden vermeld te worden. Vooreerst vertegenwoordigden de alae

¹2.10.2.1.

²2.8.2.4.

en cohortes Tungrorum respectievelijk de militia tertia en de militia secunda. Dit houdt in dat het bevel over de cohortes Tungrorum normaal zou waargenomen moeten worden door een tribunus cohortis. Dit is inderdaad ook zo voor de cohors IV Tungrorum milliaria. Aan het hoofd van de cohortes I en II Tungrorum stond evenwel een praefectus cohortis. Dit is een commando dat in theorie thuishoort in de militia prima. Een verklaring kan mogelijk gezocht worden in de evolutie van deze twee eenheden van een cohors quingenaria naar een cohors milliaria.

Voor zover uit de carrières kon afgeleid worden, werd bij de selectie niet enkel rekening gehouden werd met de militaire kwaliteiten, maar blijkbaar ook met de 'specialiteit' van de betrokken militair. Het lijkt er inderdaad sterk op dat voor de commando's van de auxilia Tungrorum men bij voorkeur een beroep deed op militairen die een zekere ervaring hadden met Gallische en Germaanse eenheden of regio's. Er dient evenwel ook rekening mee gehouden worden dat deze vaststelling berust op een beperkt bronnenbestand. Van een groot aantal officieren is de carrière inderdaad slechts zeer partieel bekend. De beste basis voor snelle bevorderingen waren evenwel opdrachten bepaald door oorlogsomstandigheden.

Tenslotte neemt men aan dat een gemiddeld commando drie tot vijf jaar duurde. De bijzonder gevulde loopbanen van sommige officieren bevestigt dit. De piramidale structuur van de militiae equestres heeft niet noodzakelijk tot gevolg dat een commando in een aantal gevallen langer duurde. Het Vindolanda-tablet 841¹ vermeldt Iulius Verecundus, praefectus van de cohors I Tungrorum. Het cognomen van deze officier komt nog voor in zes andere tabletten, verspreid over 15 jaren. Wellicht hebben wij hier met twee of drie verschillende personen te maken.

In tweede instantie werd aandacht geschonken aan de principales en immunes alae. Het veelvuldig gebruik door dezen van de tria nomina in de inscripties wijst erop dat deze militairen, zeker vanaf het ogenblik dat zij opklommen tot de rang van duplicarius, het Romeinse burgerrecht bezaten. Men stelt bovendien een sterke romanisatiegraad van dit kader vast. Men mag aannemen dat deze beroepsonderofficieren overwegend uit de manschappen van de eenheid zelf geselecteerd werden. Een inscriptie uit Pannonia Superior² toont aan dat men in het kader van het promotiesysteem en de carrièreplanning ook van deze beroepsonderofficieren een belangrijke mobiliteit werd verwacht.

Tenslotte werd dieper ingegaan op de principales van de cohortes Tungrorum. In het beschikbare bronnenmateriaal is de bevelvoering door commandanten ad interim relatief sterk

¹2.2.4.3.

²2.7.1.1.

aanwezig. Drie inscripties¹ bevatten de uitdrukking 'instante principe'. Dit houdt in dat het bevel bij ontstentenis van de praefectus cohortis waargenomen werd door een centurio senior cohortis, en bij ontstentenis van een legioen in de provincie, door een decurio alae. Het was ook mogelijk dat een centurio legionis met de titel van praepositus² optrad als interim-bevelvoerder.

Het Vindolandatablet 841³ schenkt bovendien een bijzonder boeiend inzicht in de bevoegdheidsafbakening van de centuriones. Dit rapport betreffende het effectief aan manschappen van de cohors I Tungrorum toont duidelijk aan dat de bevoegdheid van de centuriones niet uitsluitend verliep via het aantal manschappen dat hij onder zijn bevel kreeg. De bevoegdheid van deze beroepsonderofficieren werd vaak ook bepaald door de uit te voeren opdrachten waarvoor zij soms slechts weinig manschappen nodig hadden. Dit had in dit concrete geval ondermeer tot gevolg dat twee centuriones met respectievelijk 6 en 9 militairen een ons onbekende missie dienden uit te voeren, dat twee centuriones met 335 manschappen naar Coria werden gezonden en dat de achterblijvende centurio in Vindolanda nog 295 manschappen onder zijn bevel had.

Uit het voorgaande blijkt dat de auxilia Tungrorum het beeld van een zeer degelijk georganiseerde structuur op het vlak van het commando biedt. Tenslotte werd nog nagegaan in welke mate zij een belangrijke factor waren in het romaniseringsproces? Het wordt immers algemeen aanvaard dat het Romeinse leger via de hulptroepen een belangrijke rol speelde in de romanisering van de bevolking van de veroverde provincies. Hiertoe werden de volgende aspecten onderzocht: de rechtspositie van de Tungri in de auxilia, de naamgeving als indicator voor de romanisering, de godsdienstbeleving en tenslotte de iconografie van de grafmonumenten.

In het kader van het onderzoek van de auxilia Tungrorum als factor in het romanisatieproces waren de resultaten van het onderzoek naar de herkomstopgaven van de militairen opvallend. Geen enkele Tunger vermeldde als militair van een ala of cohors Tungrorum zijn origo. De militairen van deze eenheden die dit wel deden, gaven een herkomst buiten de civitas op. Al de Tungri die hun herkomst expliciet meedeelden, deden dienst in een eenheid waarvan de oorsprong buiten de civitas lag. Hieruit zou men kunnen afleiden dat de militairen van de auxilia Tungrorum die hun origo niet meedeelden, zich als Tungri identificeerden. Dit wekte tevens de indruk dat de militairen die een herkomstopgave buiten de civitas vermeldden, zich wensten te onderscheiden van de eenheid waarin zij dienst deden. Uit een kleine vergelijking met andere eenheden

¹2.2.3.1.- 2.2.3.2.- 2.2.3.3.

²2.2.3.3.

³2.2.4.3.

kan evenwel besloten worden dat dit veeleer het gevolg is van het feit dat de inscripties onvoldoende representatief zijn.

De herkomstgegevens, het juridisch statuut en de rang of graad van de militairen van de *auxilia Tungrorum* toonden samen aan dat binnen de hulptroepen de romaniseringsgraad stijgt naarmate de militair in de carrièrestructuur hoger opklimt. De hogere rangen zijn aanzienlijk meer doordrongen van de Romeinse cultuur. Dit blijkt ook uit de naamgeving. Er bestaat een duidelijk verband tussen de militaire rang van de betrokkene en het gebruik van een Romeins-mediterrane of een vreemde naam. Het romaniseringsproces dat zich binnen de *auxilia* aftekent, komt ook tot uiting in de analyse van de familiale relaties van de militairen.

De Romeinse godsdienst was een integrerend deel van de romanisatie. En hoewel het vermoedelijk niet steeds om een doelbewust georganiseerd instrument ter bevordering van het romaniseringsproces ging, vervulde de religie een bijzonder belangrijke functie in het militaire leven en werd zij ook als dusdanig gestimuleerd.

Het spreekt vanzelf dat de officiële Romeinse godsdienst de voornaamste plaats innam. Vooral Iupiter Optimus Maximus is in de inscripties zeer goed vertegenwoordigd. Maar ook Mars, Victoria, Fortuna, Hercules, Minerva en Apollo werden geattesteerd. De wijdingen gebeurden voornamelijk door de eenheid onder leiding van de ridderofficier of door de ridderofficier zelf.

Een bijzonder aspect van deze officiële godsdienst wordt gevormd door de *cultus* ter ere van het Keizerlijk huis. Hiermee is de keizerlijke propaganda nauw verbonden. In dit kader dient zeker de inscriptie '*Dis deabusque secundum interpretationem oraculi Clari Apollinis*' door de *cohors I Tungrorum*¹ vermeld te worden. Deze wijding dient in verband gebracht te worden met de moord op Geta door Caracalla en de daaropvolgende gebeurtenissen. Op dat ogenblik werd een belangrijke inspanning geleverd om het regime van Caracalla te legitimeren en de keizer niet als een broedermoordenaar, maar wel als een man van de voorzienigheid voor te stellen. Vermeldenswaard zijn eveneens de altaren gewijd aan Iuppiter Optimus Maximus, geassocieerd met de *Numina Augustorum* en aan de *Disciplina Augusti*.

Het Romeinse leger heeft dus een sterk romaniserende invloed uitgeoefend. De overblijfselen van de niet-Romeinse riten blijven evenwel duidelijk aanwezig. Hercules Magusanus, Silvanus Cocidius, Epona, Ricagambeda, Viradecthis en de Matres worden geattesteerd. De inheemse goden zijn echter ten gevolge van de *interpretatio romana* en de verschillende *assimilati*oeprocessen niet steeds even duidelijk herkenbaar. Als voorbeeld mogen hier de verwijzingen naar Taranis vermeld worden

¹2.2.5.9.

die achter Iuppiter Optimus Maximus schuil gaat.

Samenvattend kan men stellen dat het Romeinse pantheon in de legergodsdienst bij de Tungri duidelijk aanwezig is. Er bestaat bovendien een duidelijk verband tussen de Romeinse legergodsdienst en de propaganda ten gunste van het keizerlijke huis. In die officiële legergodsdienst is uiteraard een belangrijke rol weggelegd voor de eenheid en haar commandant. Het romaniseringsproces is evenwel niet absoluut. Men dient in ieder geval rekening te houden met de interpretatio romana van de lokale goden.

Tenslotte was in het kader van de studie van de romanisatie die van het Romeinse leger uitging, de iconografie van de grafmonumenten interessant. Vooral de thema's en de achterliggende betekenis waren hier van belang. Het uitgangspunt hierbij was dat de tekst en de figuratieve voorstelling complementair zijn.

Het feit dat de overledene een grafmonument met een Latijnse inscriptie oprichtte, wijst reeds op een aanzienlijke graad van romanisering. Verscheiden grafmonumenten van Tungri en militairen van de auxilia Tungrorum waren voorzien van de typische ruit- en maaltijdscènes. Eén enkel maal werd de militair afgebeeld als beroepsonderofficier. Hoewel zij in zekere zin een topos zijn, tonen dergelijke figuratieve voorstellingen aan hoe diepgaand deze romanisatie was. Zij maken duidelijk dat er een fundamentele breuk bestond tussen de overledene en zijn 'roots'. De iconografie op de grafmonumenten biedt bijgevolg niet enkel een bevestiging, maar zelfs een versterking van de besluiten die men uit de inscripties kan afleiden.

5.3. De Tungri in het Imperium Romanum.

Tenslotte werd de vraag gesteld naar de geografische verspreiding van de Tungri, zowel de militairen als de civiele bevolking, in het Imperium Romanum. De militairen die dienst deden in de alae en cohortes Tungrorum, en de Tungri in de overige eenheden waren bijzonder wijd verspreid in het Imperium Romanum. Daartegenover werd de burgerlijke bevolking buiten de civitas Tungrorum slechts drie maal, geattesteerd.

De verhouding tussen de militairen en de civiele bevolking buiten de civitas Tungrorum staat in schril contrast met de situatie voor de civitas Treverorum waar het aandeel van de burgerlijke bevolking buiten de civitas veel groter is. Dit onderscheid kan enkel verklaard worden door een fundamenteel verschil in economische kracht tussen de beide civitates. De civitas Treverorum was op economisch vlak duidelijk sterker als de civitas Tungrorum. De betekenis van de civitas Tungrorum lag niet enkel in haar administratieve rol, maar voor een belangrijk deel ook in het militaire belang van deze regio als rekruteringsgebied en in functie van de bevoorrading van de Rijntroepen.

5.4. Eindconclusies.

Bij het formuleren van een antwoord op de vraag naar de rol en de betekenis van de civitas Tungrorum en de auxilia die hier gelicht werden, waren er twee aspecten van fundamenteel belang. Vooreerst werd de historiek van Atuatuca als hoofdstad van de civitas Tungrorum en de auxilia Tungrorum als één fundamenteel geheel behandeld. Vervolgens werd de problematiek geplaatst in een Romeins perspectief. Vandaar ook de titel van deze studie: 'De Tungri in het Imperium Romanum'.

Hierdoor werd duidelijk dat Atuatuca en de civitas Tungrorum een kleine schakel was in de organisatie van het westelijk Imperium Romanum. Atuatuca lag midden in een agrarisch gebied en speelde een voorname rol in de ravitaillering van de Rijn-troepen. Daarnaast was de civitas Tungrorum een belangrijk rekruteringsgebied voor de Romeinse hulpstroepen. Hierdoor was Atuatuca, zeker op regionaal vlak, een belangrijk centrum voor de verspreiding van de Romeinse cultuur. Er is inderdaad ook een zekere relativering nodig. Het archeologisch onderzoek in Tongeren en omgeving, hoewel het slechts partieel is doorgevoerd, toont aan dat deze civitas-hoofdplaats niet de vergelijking kon doorstaan met steden zoals Keulen of Trier. De globale benadering van de bronnen betreffende Atuatuca en de Tungri in het Imperium Romanum laat bijgevolg toe op een meer correcte wijze de plaats van Tongeren en de civitas Tungrorum in het Imperium Romanum te definiëren.